


Mariya Diassakoula

Uniwersytet Łódzki


e-mail: mdiassakoula@gmail.com

 <https://orcid.org/0009-0006-3401-9035>

pod red. dr hab. Agaty Walczak-Niewiadomskiej

Uniwersytet Łódzki

e-mail: agata.walczak-niewiadomska@uni.lodz.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-9292-1805>

Ilustracje w polskich książkach dla dzieci poświęconych niepełnosprawności – analiza wybranych przykładów z lat 2018–2022

DOI: <https://doi.org/10.18778/0860-7435.38.03>

Abstrakt: Niepełnosprawność to trudny temat, tak jak śmierć, choroba czy wojna. Według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2021 r. osoby niepełnosprawne stanowią ponad 14% polskiego społeczeństwa. Niestety książki dla dzieci o niepełnosprawności nadal odgrywają marginalną rolę na polskim rynku wydawniczym.

Autorka koncentruje się na analizie dostępności i popularności książek dla dzieci o niepełnosprawności na polskim rynku wydawniczym, posługując się w tym celu metodą bibliograficzną i analizą treści, a także na roli i znaczeniu ilustracji na wybranych przykładach z lat 2018–2022.

Badanie podkreśla znaczenie ilustracji jako narzędzia komunikacji oraz potrzebę lepszej reprezentacji tematyki niepełnosprawności w literaturze dziecięcej. Wnioski dostarczają ważnych informacji autorom, wydawcom, pedagogom i rodzicom, a także stanowią punkt wyjścia do dalszych badań nad wpływem ilustracji na percepcję czytelników i kontynuację tematyki w omawianym obszarze literatury.

Słowa kluczowe: literatura dla dzieci, studia nad niepełnosprawnością, ilustracja

Wstęp

Książki dla dzieci odgrywają niezwykle istotną rolę w procesie rozwoju poznawczego, emocjonalnego i społecznego tej grupy. Stanowią one wspaniałe narzędzie, które wprowadza najmłodszych czytelników w świat pełen możliwości, pomagając im zrozumieć złożoność otaczającej ich rzeczywistości, dotknąć nieznanego, przeżyć niezwykle przygody oraz rozwijać swoją wyobraźnię i kształtować własną osobowość. Jednak książki dla dzieci pełnią również istotną rolę w oswojaniu trudnych tematów, takich jak śmierć, wojna, choroba czy niepełnosprawność, które mogą być często zbyt skomplikowane do zrozumienia dla najmłodszych czytelników, mogą wywoływać różnorodne emocje i pytania. W tym kontekście książki stanowią cenny środek, który pomaga dzieciom w przyswajaniu tych trudnych tematów.

Dla czytelników, którzy wcześniej nie mieli styczności z niepełnosprawnością, książki poświęcone tej tematyce stwarzają możliwość spojrzenia na drugiego człowieka, zrozumienia jego świata, potrzeb, aspiracji, problemów i marzeń. Te książki, poprzez angażującą fabułę i wzruszające ilustracje, otwierają drzwi do nowych perspektyw i rozbudzają empatię u czytelników. Dają one szansę na lepsze poznanie niepełnosprawności i przyczyniają się do budowania społeczeństwa opartego na akceptacji różnorodności. Natomiast dla czytelników z niepełnosprawnością, książki o tej tematyce stanowią nie tylko odzwierciedlenie ich własnych doświadczeń, ale także źródło wsparcia i zrozumienia. Bohaterowie, którzy zmagają się z podobnymi trudnościami, mogą stać się inspiracją i punktem odniesienia, pomagając odnaleźć się w znajomych sytuacjach życiowych oraz poczuć się integralną częścią społeczeństwa. Właśnie ze względu na tę unikalną rolę książek dla dzieci w kontekście niepełnosprawności, poddane zostaną analizie ilustracje w książkach dla dzieci poświęconych temu tematowi. Pozwoli to określić, w jaki sposób ilustracje pełnią funkcję nie tylko estetyczną, ale także edukacyjną i terapeutyczną, wpływając na percepcję i akceptację niepełnosprawności przez najmłodszych czytelników.

Mimo rosnącej liczby publikacji na temat niepełnosprawności, zaobserwowano lukę badawczą w temacie analizy ilustracji w książkach dla dzieci poświęconych niepełnosprawności w Polsce. Podjęto zatem ten wątek w celu zrozumienia roli warstwy ilustracyjnej, jej różnorodności stylistycznej oraz sposobu ukazywania niepełnosprawności.

Cel, problemy badawcze i metody

Celem niniejszej pracy jest przeprowadzenie analizy ilustracji w książkach dla dzieci poświęconych niepełnosprawności wydanych w Polsce w latach 2018–2022. Badanie koncentruje się na analizie obecności książek dla dzieci

o niepełnosprawności na polskim rynku wydawniczym, identyfikacji różnych technik i stylów ilustracyjnych, sposobach reprezentacji postaci z niepełnosprawnościami.

Aby zrealizować postawione cele zdecydowano się sformułować kilka obszarów badawczych. Pierwszy koncentruje się na analizie dostępności i popularności książek dla dzieci o niepełnosprawności na polskim rynku wydawniczym. Celem jest zidentyfikowanie, jak duży odsetek książek dla dzieci dotyczy tematu niepełnosprawności w porównaniu z innymi tematami oraz jakie są trendy wydawnicze w tym obszarze. Drugi obszar skupia się na analizie ilustracji przedstawiających niepełnosprawność w książkach dla dzieci. Celem jest zaprezentowanie różnych sposobów przedstawiania niepełnosprawności przez ilustratorów, ich wyborów stylistycznych, kompozycyjnych i kolorystycznych. Trzeci obszar badawczy dotyczy technik i metod ilustracyjnych wykorzystywanych przez ilustratorów w celu przedstawienia bohaterów z niepełnosprawnościami w atrakcyjny sposób dla czytelnika. Celem jest analiza różnych podejść i technik, takich jak użycie kolorów, ekspresji twarzy i ruchu postaci, aby lepiej zrozumieć, jak ilustratorzy tworzą wizerunek bohaterów z niepełnosprawnościami. Ostatni obszar zajmuje się analizą ilustracji przedstawiających niepełnosprawność intelektualną w książkach dla dzieci. Celem jest zrozumienie sposobów przedstawiania tej formy niepełnosprawności przez ilustratorów, ich wyborów wizualnych i komunikacyjnych oraz wpływu tych obrazów na percepcję i zrozumienie niepełnosprawności intelektualnej.

Ze względu na przedmiot i cel badań zdecydowano posłużyć się metodami mieszanymi, które łączą metody ilościowe i jakościowe. Do selekcji opisów bibliograficznych książek użyto metody analizy danych zastanych, polegającej na przetwarzaniu za pomocą metod statystycznych opisowych danych, które powstały bez ingerencji badacza w celu wyciągnięcia istotnych informacji. Do celów niniejszej pracy dane zastane dotyczące przedziału lat 2018–2022 zostały uzyskane na podstawie *Urzędowego Wykazu Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej. Przewodnika Bibliograficznego* wydawanego corocznie przez Bibliotekę Narodową (do 2020 roku funkcjonował pod tytułem *Przewodnik Bibliograficzny. Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej*). Ponadto wykorzystano metodę bibliograficzną, zwłaszcza w kontekście opracowania spisu książek, na podstawie których dokonano analizy. W przypadku danej pracy wykorzystanie metody bibliograficznej miało za cel zrozumienie i opisanie sytuacji książki dla dzieci o niepełnosprawności na polskim rynku wydawniczym. Zostały do tego użyte metody statystyczne, opisowe, jak również porównanie z opisanymi przez innych badaczy sytuacji ogólnej na rynku wydawniczym książki dla dzieci.

Podczas badań wybranych książek dla dzieci na temat niepełnosprawności wydanych w Polsce w latach 2018–2022 została wykorzystana metoda analizy treści. Użyto jej do analizy jakościowej i opisowej różnych aspektów ilustracji zamieszczonych w zbiorze wybranych publikacji w celu zrozumienia treści, przekazów, funkcji i tendencji ilustracji, a także jej relacji z tekstem wybranych pozycji i odpowiedzi na postawione problemy badawcze. Jednostkami analizy były książki wybrane do badania, uwzględniające wiek docelowej grupy czytelników, rok wydania, rodzaj niepełnosprawności przedstawionej w książce oraz to, czy autor jest również ilustratorem danej książki. Dzięki temu zapewniono różnorodność próby badawczej i możliwość porównania zmian w sposobie przedstawiania niepełnosprawności w książkach dla dzieci.

Definicje pojęcia „niepełnosprawności”

Semantyka „niepełnosprawności” bardzo zmieniała się w historii, zależała od geografii, wykształcenia, religii, wierzeń i tradycji. Wciąż trwa walka o zmianę percepcji niepełnosprawności z modelu medycznego, w którym ona jest upośledzeniem na skutek choroby lub wypadku, do modelu społecznego, gdzie samo społeczeństwo tworzy niepełnosprawność poprzez bariery architektoniczne i społeczne (Przybylski, 2010). Społeczny model niepełnosprawności powstał pod koniec lat 60. XX wieku w Stanach Zjednoczonych podczas protestów emancypacyjnych osób z niepełnosprawnościami (Barnes & Mercer, 2008). Związek Niepełnosprawnych Fizycznie Przeciwko Segregacji (Union of the Physically Impaired Against Segregation – UPIAS) w Wielkiej Brytanii stworzył definicję, która odróżnia upośledzenie od niepełnosprawności, tym samym zwracając uwagę na istniejącą dyskryminację osób z niepełnosprawnościami. Według UPIAS uszkodzenie (upośledzenie) oznacza całkowity albo częściowy brak kończyny lub ułomność kończyny, narządu lub funkcjonowania organizmu. Niepełnosprawność zaś to niekorzyści lub ograniczenia aktywności spowodowane współczesną organizacją społeczeństwa, które nie bierze pod uwagę ludzi niepełnosprawnych fizycznie, wykluczając ich z udziału w głównym nurcie życia społecznego (tamże).

W drugim modelu chodzi nie o ograniczenia wynikające ze zdrowia fizycznego albo psychicznego osoby, lecz o ograniczenia tworzone przez społeczeństwo, poprzez stereotypy, wykluczenia, dyskryminacje i bariery korzystania z dóbr społecznych. Osoby z niepełnosprawnościami walczą o swoje prawa nie tylko do leczenia i rehabilitacji, ale również do tworzenia rodzin, uczestniczenia w życiu społecznym, kulturalnym i politycznym, do równego traktowania.

Istnieje wiele definicji niepełnosprawności, stworzonych na potrzeby różnych dziedzin nauki. Alicja Fidowicz wyróżnia definicje fizjologiczne, medyczne, prawne, psychologiczne i etyczne, które skupiają się na jednostkowym

albo społecznym podejściu do niepełnosprawności (2020). Polska ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych definiuje niepełnosprawność jako „trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy” (Dz. U. 1997, nr 123, poz. 776, art. 1). Warto też zaznaczyć, że określenia „inwalida” i „inwalidztwo” zostały zastąpione pojęciami „niepełnosprawni” i „niepełnosprawność”, które z kolei zostały zamienione na „osoba z niepełnosprawnością” (Garbat, 2015).

W 2008 roku przy współpracy Głównego Urzędu Statystycznego ukazała się publikacja pod tytułem *Zdrowie dzieci i młodzieży w Polsce*, w której na potrzeby przeprowadzonych badań zdefiniowano niepełnosprawność dzieci w wymiarze biologicznym i prawnym. Niepełnosprawność biologiczna dotyczyła „dzieci, których sprawność fizyczna lub psychiczna potrzebna do wykonywania zadań życiowych była mniejsza w porównaniu z możliwościami dzieci w zbliżonym wieku i poważnie utrudnia bądź uniemożliwia im normalne funkcjonowanie” (Szyborski & Jakóbiak, 2008).

Rafał Jendrzejewski na stronie serwisu gov.pl pisze: „W Polsce osób z niepełnosprawnościami, które mają prawne potwierdzenie niepełnosprawności, jest ponad 3 mln. W rzeczywistości jest ich dużo więcej – od 4 do 7 mln” (Jendrzejewski, [b.d.]). „Na podstawie wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2021 roku liczba osób niepełnosprawnych ogółem według stanu na dzień 31 marca 2021 r. wynosiła 5,4 mln. i stanowiła 14,3% ludności kraju wobec 12,2% w 2011 r. oraz 14,3% w 2002 r” (Janicka, 2024). Według Raportu Głównego Urzędu Statystycznego z 2022 roku, w roku szkolnym 2021/2022 40804 dzieci z orzeczeniem o niepełnosprawności uczęszczało do placówek wychowania przedszkolnego, a 204,8 tysięcy dzieci i młodzieży (4,1% ogólnej liczby uczniów) kształciło się w szkołach (2022).

Rynek wydawniczy książki dla dzieci w Polsce – analiza lat 2018–2022

Książka jest ważnym narzędziem wspomagającym proces kształtowania dziecka, jego edukację, rozwój i pełniejsze funkcjonowanie w społeczeństwie. Agata Walczak-Niewiadomska w książce *Wczesna alfabetyzacja i jej miejsce w działalności bibliotek publicznych* opisała jak ważną rolę odgrywa jak najwcześniejszy, początkowo nieświadomy, kontakt dziecka z książką, który odbywa się za pomocą pośredników (2019). Dystrybucja książek dla dzieci odbywa się różnorodnymi metodami i sposobami. Można nawet powiedzieć, że książki dla dzieci można znaleźć wszędzie. W tradycyjnej drukowanej formie są wystawiane w hipermarketach, hurtowniach, kioskach z prasą, księgarniach, stanowiskach

z „tanią książką”, sklepach dla dzieci. W formacie tradycyjnym, w postaci e-booków lub aplikacji są dostępne online na stronach księgarń, wydawnictw, sieciowych sklepów internetowych (Allegro, Amazon), czy sklepów specjalizujących się w książkach dla dzieci (MamOutlet.pl, Empik School). Książki dla dzieci są dystrybuowane również w ramach inicjatyw promujących czytelnictwo w szkołach, bibliotekach, szpitalach (m.in. w ramach projektu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Mała książka wielki człowiek”).

Biblioteka Narodowa w corocznie publikowanym raporcie *Ruch Wydawniczy w liczbach* do książek dla dzieci zalicza:

literaturę piękną (książeczki obrazkowe, baśnie, bajki, proste opowiadki obyczajowe lub przygodowe dla przedszkolaków, powieści obyczajowe i przygodowe dla dzieci wczesnoszkolnych) i publikacje niebeletrystyczne (książki popularnonaukowe, a także książeczki do rysowania, wyklejania itd.) skierowane do dzieci w wieku do 13 lat (Dawidowicz-Chymkowska, 2023).

W 2018 roku wydano 2806 publikacji dla dzieci, o 5% mniej niż rok wcześniej, co przerwało trwający od 2013 roku wzrost liczby publikacji (co roku liczba wydawanych publikacji zwiększała się mniej więcej o 1/3). W 2019 roku wydano 3261 książek dla dzieci, w 2020 znacznie mniej (2703 książek), a rok 2021 znacząco nadrobił straty pierwszego roku pandemii – wydano 3005 pozycji. W 2022 roku wydano 3380 książek, co pozwala stwierdzić stopniowy wzrost liczby publikacji dla dzieci na rynku wydawniczym (Dawidowicz-Chymkowska, 2023).

W analizowanych latach najczęściej tytułów dla dzieci odnotowano w wydawnictwach: Zielona Sowa (10656), Wydawnictwo Olesiejuk we współpracy z Dressler Dublin (796), Grupa Wydawnicza Foksal (593), Wydawnictwo Egmont (496), Media Service Zawada (459), Harper Collins Polska (374), Wydawnictwo Aksjomat (292) i Wydawnictwo Skrzat (172). Najwięcej książek opublikowano w województwach mazowieckim, małopolskim, śląskim i wielkopolskim.

2/3 wydanych książek stanowiły książki napisane w oryginale w języku polskim, 1/3 to tłumaczenia z innych języków. Wśród tłumaczeń w latach 2018–2022 dominowała literatura amerykańska i angielska, francuska, niemiecka, włoska, w 2020 roku – literatura skandynawska, a w 2022 – literatura ukraińska. Około 92% książek wydanych w latach 2018–2022 to utwory po raz pierwszy opublikowane w XXI wieku, 6% – utwory z XX wieku i 2% – z jeszcze wcześniejszych lat. Podział wiekowy odbiorców wśród wydawanych tytułów dla dzieci nie jest równomierny. Najwięcej tytułów kierowanych było do dzieci w wieku 0–8 lat (26%), trochę mniej dla dzieci z grupy wiekowej 0–5 lat (22%), a najmniej dla dzieci w wieku 0–13 lat (13%). Dla dzieci w wieku 6–8 lat średnio opublikowano 21% książek, a dla kategorii 6–13 lat – 16%.

Polski rynek książki dla dzieci ciągle się rozwija. W ofercie dla młodego czytelnika można znaleźć zarówno nowe tytuły, jak i dobrze znanych autorów klasyki literatury, np. Jana Brzechwę, Juliana Tuwima, Astrid Lindgren, Mary Pope Osborn czy Tove Jansson. Podejmowane są liczne inicjatywy na rzecz promocji książki i czytania wśród dzieci, powstają nagrody dla twórców i wydawców. Z jednej strony, przez zaistnienie mocnej konkurencji, rynek oferuje dobrej jakości książki, ciekawe rozwiązania graficzne, interaktywne elementy, różnorodne tematy, a z drugiej strony charakteryzuje się agresywnym marketingiem, kulturą masową i nastawieniem na zysk.

Książki dla dzieci poświęcone niepełnosprawności

Niepełnosprawność jest tematem poruszonym w literaturze od dawna, lecz w przypadku literatury dla dzieci jest zjawiskiem mocno pomijanym przez autorów. Z badań przeprowadzonych przez Ewę Tomasiak wynika, że na 150 zgromadzonych i opisanych pozycji z XIX i XX wieku, tylko cztery są skierowane do dzieci: *Heidi* Johanny Spyri, *Tajemniczy ogród* Frances Hodgson Burnett, *Polyanna* Eleanor Porter i *Spotkanie nad morzem* Jadwigi Korczakowskiej (Zabawa, 2014).

W XXI wieku powstało wiele utworów, w których główny bohater ma zespół Downa lub autyzm (Dorota Tetrakowska – 2001 – *Poczwarka*, Roksana Jędrzejewska-Wróbel – 2008 – *Kosmita*, Monika Krajewska – 2009 – *Mój młodszy brat*, Katarzyna Ryrych – 2011 – *Wyspa mojej siostry*, Eliza Piotrowska – 2011 – *Żółte kółka. Mam na imię Inna*). Niepełnosprawność przestała być jednorodna, zaczęła nabierać różne postacie i formy, odeszła wyłącznie od medycznych definicji (między innymi w nazewnictwie chorób i stanów, jak „debil”, „idiota”, „niedorozwinięty”). Bohaterowie na własny sposób kreują postrzeganie własnej niepełnosprawności, samodzielnie opowiadają własną historię i nadają brzmienie swojemu stosunkowi do niepełnosprawności (Katarzyna Ryrych – 2013 – *O Stephenie Hawkingu, czarnej dziurze i myszach podpodłogowych*). Nie są oni definiowani wyłącznie przez własną niepełnosprawność, lecz uczestniczą w życiu społecznym, interesują się innymi obszarami życia poza niepełnosprawnością, mogą mieć uczucia romantyczne (Marcin Koziol – 2017 – *Skrzynia władcy piorunów*). W relacjach z otoczeniem również zaszło wiele zmian: bohater wciąż jest częścią grupy, lecz już nie na jej obrzeżach, przyjęty wyłącznie za wyjątkowe zdolności, ale stanowi jej integralną część. Jedyne, co go wyróżnia na tle pozostałych, to niepełnosprawność. Opisane są również zachowania ableistyczne lub dyskryminujące w stosunku do osób z niepełnosprawnościami przez innych (rówieśników lub dorosłych), jak na przykład niechęć rodziców do zabawy własnego „sprawnego” dziecka z niepełnosprawnym

(Renata Piątkowska, Anna Czerwińska-Rydel – 2014 – *Moje prawa, ważna sprawa!*), nieprzyjęcie i niechęć wyrażana przez rówieśników lub rodzinę (Dorota Tetrakowska – 2001 – *Poczwarka*, Eliza Piotrowska – 2011 – *Żółte kółka. Mam na imię Inna*) lub z innej strony nadopiekuńczość (Barbara Gawryluk – 2011 – *Moje Bullerbyn*, Irena Landau – 2011 – *Uszy do góry*) (Fidowicz, 2016).

Zmiany, które zaszły w literaturze dla dzieci na temat niepełnosprawności częściowo odzwierciedlają zmiany, które zachodzą w społeczeństwie (jak zmiana negatywnego postrzegania niepełnosprawności ruchowej, wzrokowej lub słuchowej), stan obecnej wiedzy medycznej i naukowej (na przykład autyzm przestał być postrzegany jako choroba, lecz stan, progres w leczeniu i rehabilitacji), jest również spowodowany większą obecnością osób z niepełnosprawnościami w przestrzeni publicznej i medialnej (poprzez częściowe zniesienie barier architektonicznych osoby z niepełnosprawnościami można spotkać w miejscach publicznych, transporcie, szkołach, uczelniach, przychodniach) i większą inkluzyjnością społeczeństwa, niż w poprzednich stuleciach. Niemniej – ze względu na wpływ, który literatura wywiera na młodego czytelnika, jej walory edukacyjne i dydaktyczne – autorzy tworzą świat, do którego dążymy (przykładem tego jest wciąż istniejąca w kulturze niechęć do osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi). Jednocześnie z literaturą przybliżającą niepełnosprawność, wciąż powstają pozycje powielające stereotypy (może to być spowodowane faktem, że prawie wszystkie utwory dla dzieci są tworzone przez osoby pełnosprawne i odtwarzają ich wyobrażenie bycia osobą z niepełnosprawnościami) lub moralizujące, pokazujące zachowania w sytuacjach jednoznacznych, pozbawiając czytelnika możliwości szerszego krajobrazu i ograniczając dalszą refleksję. Literatura dla dzieci na temat niepełnosprawności jest ważna i niestety wciąż mało obecna na polskim rynku wydawniczym. „Odczarowuje” ona obraz Innego, robi go bliższym, pozwala się utożsamić, dowiedzieć się o nim, jego świecie trochę więcej, zrozumieć jego i samego siebie.

Analizie poddano publikacje z lat 2018–2022 zamieszczone w *Urzędowym Wykazie Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej* na stronie Biblioteki Narodowej, będącym częścią polskiej bieżącej bibliografii narodowej. Brano pod uwagę publikacje z działu Literatura dla dzieci i młodzieży, skierowane do czytelników w wieku od 0 do 13 lat, które w swoim temacie odnoszą się do zagadnienia niepełnosprawności.

Niektóre z zamieszczonych publikacji postanowiono odrzucić, ponieważ były opublikowane przed rokiem 2018, co nie spełniało wyznaczonych kryteriów doboru. Przy analizie materiału pojawiły się wątpliwości co do kwestii doboru niektórych publikacji do wyznaczonego zakresu. Zdecydowano się te publikacje odrzucić, ponieważ zagadnienia te same w sobie nie są jednoznaczne ze stwierdzeniem niepełnosprawności. Jako przykład można przywołać takie

choroby, jak AZS (Atopowe Zapalenie Skóry) lub astmę, które nie są zaliczane do niepełnosprawności, chociaż w przypadku silnego natężenia mogą być powodem do wydania orzeczenia o niepełnosprawności.

Podczas prowadzenia badań napotkano na pewne trudności związane z dostępem do niektórych publikacji. Niektóre z nich były wydawane w niewielkim nakładzie lub dystrybuowane jedynie przez fundacje lub samych autorów w ramach określonych kampanii społecznych. Ograniczona dostępność tych książek mogła wpływać na pełną reprezentację analizowanego materiału i wniesienie kompleksowego spojrzenia na temat ilustrowanych dzieł poświęconych niepełnosprawności dla dzieci. Jednakże, pomimo tych trudności, udało się zgromadzić znaczną liczbę publikacji i przeprowadzić wszechstronne badania, które dostarczyły wartościowych wniosków i refleksji na temat roli ilustracji w książkach dla dzieci dotyczących niepełnosprawności. Pominięte pozycje stanowią jednocześnie punkt wyjścia dla dalszych badań i rozważań, które mogą dalej poszerzać wiedzę w obrębie tej tematyki.

Do analizowanego zbioru weszły 134 publikacje, które w swoim opisie miały hasła wprost nawiązujące do niepełnosprawności: „niepełnosprawność”, „osoby z niepełnosprawnością”, „osoby z niepełnosprawnością fizyczną”, „dziecko z niepełnosprawnością”, „dziecko niepełnosprawne fizycznie”, „dziecko niepełnosprawne ruchowo”, „sportowcy niepełnosprawni”; stanów związanych z niepełnosprawnością: „autyzm”, „dziecko autystyczne”, „dziecko z zespołem Downa”, „osoby z zespołem Downa”, „dziecko głuche”, „młodzież niewidoma”, „dziecko niewidome”, „amputacja kończyny”; niektórych chorób, które stanowią podstawę do orzekania o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności według Dz.U. 2002 nr 17 poz. 162: „chorzy w stanach terminalnych”, „chorzy na nowotwory”, „dziecko chore na nowotwór”, „białaczką”, „dziecko chore na białaczkę”, „chorzy psychicznie”, „chorzy ze stwardnieniem rozsianym”, „choroba Alzheimera”, „chorzy z chorobą Alzheimera”, „cukrzyca”, „dziecko chore na cukrzycę”, „cukrzyca typu I”, „choroby serca”, „dziecko chore na padaczkę”, „epileptycy”, a także tematów związanych z niepełnosprawnością: „pies asystujący”.

W 2018 roku wydano 24 książki dla dzieci na temat niepełnosprawności, w 2019 – 21, w 2020 roku – 27 tytułów, w 2021 – 33 i w 2022 – 29. Warto zaznaczyć, że niekiedy tytuły są zgłaszane rok później lub więcej po wydaniu książki, z tego powodu liczba tytułów rzeczywiście wydanych może być niepełna.

W latach 2018–2022 najwięcej książek poświęconych niepełnosprawności wydano w wydawnictwach: Wydawnictwo Literatura (8), Wydawnictwo Skrząt (5), Wydawnictwo Czelej (4), Fundacja Podróże bez Granic (4), AlatusMed (3), Wilga – Grupa Wydawnicza Foksal (3), Wydawnictwo Psychoskok (3), Zielona

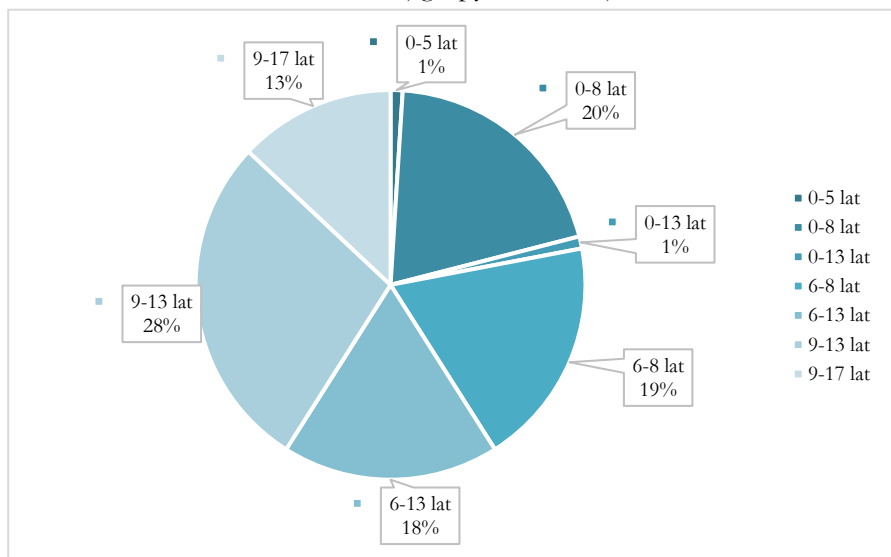
Sowa (3). 17 pozycji zostało wydanych przez fundacje, 3 nakładem własnym autora, 2 przez ośrodki (metodyczno-edukacyjny i szkolno-wychowawczy).

Większość publikacji została oryginalnie napisana w języku polskim. W przypadku 46 publikacji językiem oryginału był język obcy (angielski, francuski, szwedzki, hiszpański, chiński i norweski) i wydano je w języku polskim, a 7 zostało opublikowanych w innych językach niż polski (angielski, ukraiński i wietnamski).

Prawie wszystkie książki po raz pierwszy zostały wydane w XXI wieku, jedynie 23 pozycje pochodzą z XX wieku i są to *Tajemniczy Ogród* (pierwsze wydanie z 1911 r.) Frances Hodgson Burnett, *Błękitny Zamek* (pierwsze wydanie z 1926 r.) Lucy Maud Montgomery i *Gołymi Rękami* (pierwsze wydanie z 1995 r.) Barta Moeyaerta.

Najwięcej książek jest skierowanych do dzieci w wieku 9–13 lat (42), trochę mniej dla dzieci w wieku 0–8 lat (25), w wieku 6–8 lat (24) i 6–13 lat (23). Tylko jedna książka przeznaczona jest dla dzieci 0–13 lat, 2 książki są skierowane do dzieci w wieku 0–5 lat, a 16 publikacji skierowano do dzieci i młodzieży w wieku 9–17 lat. Jedna książka została wydana bez oznaczenia wieku grupy docelowej (por. il. 1).

Ilustracja 1. Liczba wydanych książek dla dzieci na temat niepełnosprawności w Polsce w latach 2018–2022 ze względu na grupę wiekową docelowej grupy odbiorczej



Źródło: opracowanie własne

Zauważono dominację tematu niepełnosprawności ruchowej w każdej z grup wiekowych, chociaż tematy ciężkiej choroby i niepełnosprawności intelektualnej są obecne w każdej grupie wiekowej, między innymi wśród książek skierowanych dla najmłodszych czytelników.

Ciekawym przypadkiem jest *Tajemniczy Ogród* (1911) Frances Hodgson Burnett, który został wydany 20 razy w ciągu 5 lat. Powieść należy do klasyki literatury dla dzieci i młodzieży, jest często czytana w szkołach jako lektura szkolna i cieszy się dużym zainteresowaniem wśród dzieci i dorosłych. Z badań przeprowadzonych przez Alicję Fidowicz w 2013 roku wśród uczniów krakowskich szkół wynika, że *Tajemniczy Ogród* był najczęściej wymienianym źródłem wiedzy o niepełnosprawności, a dla niektórych jedyną znaną książką dotyczącą niepełnosprawności (2020). Opowieść porusza uniwersalne tematy przyjaźni, wewnętrznej siły, magii natury i pokonywania osobistych trudności. Jednym z bohaterów jest Colin, który choruje na paraliż i jest skazany na leżenie w łóżku. Temat niepełnosprawności jest związany z izolacją, poczuciem bezradności, niemożności wykonywania podstawowych czynności, ale również z odzyskaniem wiary w siebie i udowodnieniem sobie i innym, że niepełnosprawność nie definiuje osoby, jej relacji z innymi i możliwości.

Część publikacji powstała w ramach serii w całości związanych z tematem niepełnosprawności (*Wyjątkowy smok Płomyczek* (2020) Wiolety Piróg) lub choroby (*Gdy cukrzyca atakuje... czyli Filipa droga do równowagi* (2018) Ewy Jani, *Choroba taty* (2018) Anny Sołtys), albo jako jedyna publikacja na temat niepełnosprawności z serii (*Kicia Kocia gra w piłkę* (2019) Anity Głowińskiej, *Stella, Pikuś i radość* (2020) Niny Lussy).

Niektórzy autorzy są jednocześnie ilustratorami własnych książek (*Kulawa książeczka* (2022) Dawida Trzuskolasa, *Świat Frankie* (2022) Aoife Dooley, *Kicia Kocia gra w piłkę* Anity Głowińskiej), w przypadku książek *Kulawa książeczka* (2022) Dawida Trzuskolasa, *Зайчик-нестрібайчик подорожує* [(*Zajcik-nestribajcik podorożuje*)] i *Зайчик-нестрібайчик та його смілива мама* [*Zajcik-nestribajcik ta jogo smiliva mama*] (2022) Oksany Draczkowskiej, ilustracje zostały wykonane przez dzieci autorów.

Inaczej niż przy autorach książek, w przypadku ilustratorów jest mniej informacji zamieszczonych w sieci, dotyczących motywacji wyboru tematu ilustrowanych książek. Brakuje wywiadów z ilustratorami, tylko w niektórych przypadkach na stronach z własnym portfolio podane są informacje na temat zainteresowań, hobby, sytuacji rodzinnej ilustratorów, czego jest zdecydowanie za mało, żeby wyciągnąć wnioski skąd (oprócz tekstu publikacji) ilustratorzy czerpali inspiracji do tworzenia postaci, ich wyglądu, czy posiadali wystarczająco wiedzy na temat ilustrowanej niepełnosprawności, czy sięgali po wiedzę specjalistów lub osób z niepełnosprawnościami.

Autorzy i ilustratorzy książek poświęconych niepełnosprawności są w różny sposób związani z tematem. Dla niektórych temat niepełnosprawności jest szczególnie bliski, ponieważ dotyczy ich osobiście (*Świat Frankie* (2022) Aoife Dooley), ich dzieci (*Wyjątkowy smok Płomyczek* (2020) Wiolety Piróg), rodzeństwa (*Świat według Jędrzeja czyli Krótka historia osoby z autyzmem* (2019) Hanny Siaty), rodziny (*Chłopiec, który wyszedł z szafy: historia zainspirowana prawdziwymi wydarzeniami* (2022) Eweliny Czeberkus-Poniewiery). Niektórzy autorzy są związani zawodowo poprzez pracę jako: tyflopedagog (*Piotruś* (2018) Joanny Dłuskiej, *Dwa brakujące słowa* (2018) Zbigniewa Kowerczyka), pedagog (*Oswajanie przez bajanie: bajki psychoterapeutyczne* (2019) Sabiny Furmańskiej, *Listy do A.: mieszka z nami Alzheimer* (2019) Anny Sakowicz), psycholog (*Doskonały projekt: książka o autyzmie* (2019) dr Tracy Packiam Alloway), pracownik socjalny (*Benio, tata i reszta świata* (2019) Izabeli Michty), terapeuta (*Małe troski i duże problemy: mamo, czy dobrze mnie znasz?: tato, czy wiesz, kim będę?* (2020) Ewy Ogińskiej). Są też autorzy i ilustratorzy nie związani z tematem niepełnosprawności wprost, którzy sięgali po wiedzę specjalistów (*Gdy cukrzyca atakuje... czyli Filipa droga do równowagi* (2018) Ewy Jani, *Moje Bullerbyn* (2018) Barbary Gawryluk), spędzali czas z dziećmi z niepełnosprawnościami i ich rodzicami (*Żółte kółka: mam na imię Inna* (2018) Elizy Piotrowskiej), terapeutami i lekarzami. Wiele książek powstało we współpracy z fundacjami (*Przyjaciel Pirat* (2020) Marty Ostrowskiej) i ośrodkami specjalistycznymi (*Róża: opowieść sceniczna dla dzieci o matce Elżbiecie Róży Czackiej z odwołaniem do jej własnych słów* (2018) Szymona Sławińskiego) lub na ich zlecenie.

Z analizy wynika, że książki dla dzieci i młodzieży w wieku 9–13 i 9–17 lat często oprócz okładki nie mają ilustracji (*Gołymi rękami* (2020) Barta Moeyaerta, *Ostatnie zdjęcie* (2022) Aldony Szczygieł). Można to uzasadnić tym, że książki skierowane do tej grupy odbiorczej już bardziej przypominają książki dla dorosłych czytelników, zwykle mają bardziej rozbudowaną fabułę, więcej stron, są wydrukowane na innej jakości papierze. Dzieci i młodzież w tym wieku mają bardziej rozbudowaną wyobraźnię i w mniejszym stopniu potrzebują pomocy ilustracji do zrozumienia i dopełnienia tekstu, a często brak ilustracji w przypadku starszego czytelnika pomaga bardziej skupić się na tekście.

Pojęcie „ilustracji”, jej rola i znaczenie w książkach dla dzieci

Ilustracja odgrywa istotną rolę w książkach dla dzieci, stanowiąc nieodłączny element ich treści i wizualnej prezentacji, pełniąc nie tylko funkcję estetyczną, ale również edukacyjną, emocjonalną i kreatywną. Według Janiny Wiercińskiej „ilustracja to utwór rysunkowy, malarski, graficzny, a nawet fotograficzny, umieszczony w rękopisie lub jakimkolwiek druku. Zadaniem jej jest

objaśnienie, uzupełnienie, interpretowanie lub dopowiadanie tekstu; ewokowanie pewnych stanów uczuciowych, wzmagających działanie utworu” (1986). Podkreślano, że ilustracja odróżnia się od jakiegokolwiek innego dzieła sztuki współwystępowaniem z tekstem. Tym samym ilustracja jest współzależna ze słowem pisanym lub drukowanym, dopełnia je i sama nabiera nowych znaczeń (tamże).

Ogromne znaczenie odgrywa ilustracja szczególnie w książkach dla najmłodszych czytelników, gdzie staje się nawet ważniejsza niż tekst, jak w przypadku picturebooków. Książki obrazkowe czasami w ogóle nie zawierają tekstu (silent book), a logowizualność, która definiuje relacje zachodzące między tekstem a obrazem jest kluczowym elementem (Centner-Guz, 2020). Ilustracja jest tym budulcem, który wspiera rozwój wyobraźni dziecka. „Ilustracja dla dzieci, jak zresztą każde dzieło sztuki dla nich przeznaczone, jest zjawiskiem graficznym, splatają się w niej postulaty estetyki, psychologii i pedagogiki” (Słońska, 1977). Ilustracja dla dzieci zalicza się do sztuki użytkowej i według Ireny Słońskiej powinna brać pod uwagę treść tekstu, potrzeby i możliwości odbiorcy, jak i postawy wychowania. Zwraca się ponadto uwagę na możliwości kompensacyjnego oraz terapeutycznego oddziaływania ilustracji. Ilustracja książkowa wprowadza dzieci do świata sztuki, rozwija i kształtuje wyobraźnię, zaznajamia z zestawieniami kolorów, linią, kształtem i fakturą (tamże).

[Analiza warstwy ilustracyjnej wybranych książek o niepełnosprawności dla dzieci wydanych w Polsce w latach 2018–2022

Ze względu na ograniczenia wynikające z wybranej formy publikacji, do analizy wybrano książki, które uznano za najbardziej charakterystyczne i bogate w przekaz ilustracyjny, skierowane do każdej z grup wiekowych. Zrezygnowano z przykładów w grupie wiekowej 9–13 i 9–17 lat z powodu braku ilustracji poza okładką.

Wybrano książki dla grup wiekowych 0–5 i 0–8 lat: *Kicia Kocia gra w piłkę* (tekst i ilustracje Anity Głowińskiej), *Maja i Michał: dzieci z cukrzycą* (tekst Heleny Kraljic, ilustracje Mai Lubi, tłumaczenie Aleksandry Brożek-Sali), *Benio, tata i reszta świata* (tekst Izabeli Michty, ilustracje Kasi Nowowiejskiej), *Wyjątkowy smok Płomyczek* i *Płomyczek uczy się ziać ogniem* (tekst Wiolety Piróg, ilustracje Jaśka Cieślaka), *Kulawa książeczka* (tekst i ilustracje Dawida Trzuskolasa, ilustracje Mateusza Trzuskolasa i Piotra Trzuskolasa) oraz *Koralikowa historia* (tekst Magdy Małkowskiej, ilustracje Agnieszki Żelewskiej).

Książki te poruszają tematy niepełnosprawności ruchowej i ciężkich chorób. *Kicia Kocia gra w piłkę* przedstawia nowego przyjaciela tytułowej bohaterki, który porusza się na wózku inwalidzkim. *Benio, tata i reszta świata* pokazuje

świat chłopca, którego tata jest na wózku inwalidzkim. Seria *Wyjątkowy smok Płomyczek* opowiada o smoku urodzonym bez skrzydeł. *Kulawa księżeczka* zawiera wiersze o bohaterach z niepełnosprawnościami ruchowymi. *Maja i Michał: dzieci z cukrzycą* przedstawia życie dzieci z cukrzycą, a *Koralikowa historia* opisuje ciężką chorobę, która dotknęła sąsiadkę głównej bohaterki.

Ilustracje w tych książkach są dostosowane do grupy wiekowej. W *Kicia Kicia gra w piłkę* i *Kulawa księżeczka* przypominają one rysunki dziecięce, choć zawierają wystarczająco dużo szczegółów, by łatwo rozpoznać postacie i sceny. *Maja i Michał: dzieci z cukrzycą* i *Benio, tata i reszta świata* mają bardziej szczegółowe ilustracje, które dokładnie oddają sceny w przedszkolu, na boisku, w gabinecie lekarskim. Seria o smoku i *Koralikowa historia* mają ilustracje mniej szczegółowe, które ogólnie zarysowują środowiska, w których znajdują się bohaterowie, ale są łatwe do zrozumienia.

Relacje między tekstem a ilustracjami są różnorodne. W *Kicia Kicia gra w piłkę* ilustracje dominują nad tekstem, który zajmuje mało miejsca i krótko opisuje to, co dzieje się na obrazkach, umożliwiając dziecku samodzielne śledzenie historii. W serii o smoku tekst jest bardziej rozbudowany i wymaga wsparcia ilustracji, które wzajemnie się dopełniają. *Maja i Michał: dzieci z cukrzycą*, *Benio, tata i reszta świata* i *Koralikowa historia* mają więcej tekstu, co wymaga pomocy dorosłego do pełnego zrozumienia. Ilustracje w *Maja i Michał: dzieci z cukrzycą* i *Koralikowej historii* są ściśle powiązane z tekstem, dopełniając go szczegółami, tworząc atmosferę. W *Benio, tata i reszta świata* ilustracje nie zawsze pojawiają się na każdej stronie i są czasem tylko małymi obrazkami w rogu, dopełniającymi tekst. W *Kulawej księżeczce* rysunki dzieci autora służą jako tło, a małe ilustracje dopełniają wiersze, pomagając dziecku lepiej zrozumieć treść.

Postacie w każdej z książek są wyraziste, z łatwo rozpoznawalnymi emocjami i cechami charakteru. Bez względu na techniki ilustracyjne, wszystkie postacie mają stylizowane proporcje ciała i duże oczy. Mimika i gesty są adekwatne do sytuacji: uśmiech podczas zabawy, smutek z powodu odrzucenia przez rówieśników, lęk przed wizytą u lekarza czy żal po stracie bliskiej osoby.

Bohaterowie z niepełnosprawnościami są przedstawieni w atrakcyjny sposób, jako część społeczności, rówieśników i rodziny, biorących udział we wspólnych zabawach i przygodach. Są pozytywnie nastawieni do świata. O ich niepełnosprawności ruchowej świadczą wózki inwalidzkie, kule, brak części ciała, a o ciężkiej chorobie – kontrast wyglądu bohaterów przed i po chorobie.

Z grupy wiekowej 6–8 lat wybrano: *Jak Igor Tadka na zbiórkę doprowadził* (tekst i ilustracje Tadeusza Szechowskiego) o niewidomym Igorze, który pomógł nowemu znajomemu odnaleźć drogę, *Świat według Jędrzeja czyli Krótka historia osoby z autyzmem* (tekst i ilustracje Hanny Siaty), która opowiada

o chłopcu z autyzmem, *Przygody Rysia i Krzysia: Przyjaciel Pirat, Zabawa na plaży, Wyprawa rowerowa i Zimowy sen* (tekst Marty Ostrowskiej, ilustracje Szczepana Atroszka), *Зайчик-нестрибайчик подорожје* [*Zajcik-nestribajcik podorożje*] i *Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама* [*Zajcik-nestribajcik ta jogo smiliva mama*] (tekst Oksany Draczkowskiej, ilustracje Oksany Draczkowskiej młodszej), oraz *Lisek Ibisek i przyjaciele: książeczka dla dzieci z klas I–III szkoły podstawowej* (tekst Anny Rosiak-Walczak, ilustracje Anieli Gach) opowiadające o bohaterach poruszających się na wózku.

Książki skierowane do tej grupy wiekowej mają dużo tekstu, który odgrywa dominującą rolę, a ilustracje są bardzo różnorodne. *Lisek Ibisek i przyjaciele: książeczka dla dzieci z klas I–III szkoły podstawowej* ma proste ilustracje, przypominające rysunki wykonane przez dzieci kolorowymi ołówkami. Seria o Rysiu i Krzysiu, podobnie jak *Świat według Jędrzeja czyli Krótka historia osoby z autyzmem*, zawiera bardzo szczegółowe ilustracje, które nie tylko ilustrują historię, ale mają również walor edukacyjny, pokazując pojęcia lub narzędzia nieznanne dziecku. Występują w nich także interakcje z czytelnikiem na zasadzie poleceń o znalezieniu czegoś na obrazku lub dorysowaniu. Seria o zajączku ma wiele ilustracji, które integrują z tekstem i wzmacniają przekaz poprzez pokazywanie przygód rodziny zajączków, podczas gdy *Jak Igor Tadka na zbiórkę doprowadził* zawiera tylko kilka ilustracji przedstawiających wybrane sytuacje i dopełniają przekaz o wygląd głównych bohaterów i krajobrazy miasta.

Postacie w każdej z książek są wyraziste, z łatwo rozpoznawalnymi emocjami i cechami charakteru. Ilustracje są wykonane w bardzo realistyczny sposób (*Jak Igor Tadka na zbiórkę doprowadził*) lub bardziej stylizowane (seria o zajączku, gdzie zwierzęta mają ludzkie rysy twarzy, mimikę i gesty, oraz seria o Rysiu i Krzysiu, gdzie pies asystujący się uśmiecha). Mimika i gesty są adekwatne do sytuacji, czasami przesadnie hiperbolizowane (rozpacz na twarzy bohatera z autyzmem, kiedy założono mu nowy sweter zamiast tego, do którego jest przyzwyczajony).

Bohaterowie z niepełnosprawnościami są przedstawieni w atrakcyjny sposób, wyglądem nie różnią się od rówieśników (oprócz elementów, które charakteryzują niepełnosprawność, na przykład wózek inwalidzki, ciemne okulary i biała laska). W przypadku ilustracji dotyczących autyzmu posługiwano się zilustrowaniem sytuacji, w których główny bohater czuł się nieswojo (do zrozumienia wciąż jest potrzebny tekst, który tłumaczy, co się wydarzyło na ilustracji i dlaczego reakcja bohatera jest taka, a nie inna).

Z grupy wiekowej 6–13 lat wybrano: *Żółte kółka: mam na imię Inna* (tekst i ilustracje Elizy Piotrowskiej) o dziewczynce z zespołem Downa, *Świat na niebiesko: komiks edukacyjny* (tekst i ilustracje Anny Czerwiec-Banek) o dziecku z autyzmem, *Listy do A.: mieszka z nami Alzheimer* (tekst Anny Sakowicz,

ilustracje Ewy Beniak-Haremskiej) o oswojaniu dziewczynki z chorobą babci, *Tajemniczy świat Witka: mój brat ma autyzm* (tekst Darii Kacprzak, ilustracje Ewy Poglodzińskiej-Wierzchowskiej) oraz *Chłopiec, który wyszedł z szafy: historia zainspirowana prawdziwymi wydarzeniami* (tekst i ilustracje Eweliny Czeberkus-Poniewiery) o dzieciach z autyzmem.

Ilustracje w tych książkach pełnią różne role, najczęściej wspierają i dopełniają tekst, który zdecydowanie dominuje, z wyjątkiem *Świat na niebiesko: komiks edukacyjny*, gdzie przez formę komiksu ilustracje mają nadrzędną rolę i są tylko wspierane tekstem. Ilustracje są dopracowane i zawierają wiele szczegółów. *Żółte kółka: mam na imię Inna* wyróżnia się na tle innych bardzo uproszczonymi ilustracjami, które mimo swojej prostoty wspierają tekst i przekazują skomplikowane zjawisko zespołu Downa w sposób dostępny dla dziecka (pokazane za pomocą metafory genów, które w postaci ludzików łączą się w pary, do jednej z nich dołączyła trzecia osoba). *Listy do A.: mieszka z nami Alzheimer* i *Tajemniczy świat Witka: mój brat ma autyzm* mają bardzo graficzne, czarno-białe ilustracje, które nawiązują do tekstu i wzmacniają przekaz. *Chłopiec, który wyszedł z szafy: historia zainspirowana prawdziwymi wydarzeniami* ma niewiele dużych akwarelowych ilustracji, pełnych symboli i znaków, które ilustrują złożony wewnętrzny świat głównego bohatera, które tworzą atmosferę przekazu.

Postacie w każdej z książek są wyraziste, a emocje, które wyrażają, są bardziej skomplikowane (smutek, zastanowienie, zainteresowanie). W przypadku bohaterów z autyzmem w odczytaniu ich stanu wewnętrznego pomagają otoczenie, symbole i znaki. Podobnie jest w przypadku książki o chorobie Alzheimera, gdzie różne przedmioty symbolizują postępujące zanikanie pamięci babci. W większości książek postacie są bardzo realistyczne, mają naturalne proporcje ciała i rysy twarzy. Mimika i gesty są adekwatne do sytuacji, chociaż kontekst wynikający z tekstu jest niezbędny do dokładnego zrozumienia sytuacji, szczególnie w przypadku ilustracji dotyczących choroby lub autyzmu.

Bohaterowie z niepełnosprawnościami są przedstawieni w atrakcyjny sposób. Bohaterowie z autyzmem są przedstawieni na różne sposoby, chociaż wizualnie nie różnią się od rówieśników: jako osoby „z innego świata”, zamknięci w sobie, widzący rzeczy, których nie dostrzegają inni, a także jako część społeczeństwa, w którym się odnajdują, chociaż wymaga to współpracy od każdej ze stron. W przypadku zespołu Downa wyróżnia bohaterkę jedynie uśmiech na twarzy w każdej sytuacji i charakterystyczne migdałowe oczy, podczas gdy reszta dzieci ma okrągłe.

Z grupy wiekowej 9–13 lat wybrano: *Gniazdkozaur i Zimowa Czarownica* (tekst Toma Fletchera, ilustracje Shane Devries, tłumaczenie Mariusza Wardy) o chłopczyku poruszającym się na wózku, *Świat Frankie* (tekst i ilustracje Aoife Dooley, tłumaczenie Karoliny Marcinkowskiej) o nastolatce z autyzmem, *Mały*

astronauta (tekst i ilustracje Jeana-Paula Eida, tłumaczenie Jakuba Syty) o chłopczyku z dziecięcym porażeniem mózgowym oraz *Nadia – dziewczynka z Gracją* (tekst Anny Potyry, ilustracje Elisabeth Clover) o dziewczynce, która nie może chodzić.

Świat Frankie i *Mały astronauta* są komiksami, w których główną rolę pełnią ilustracje, a tekst pełni rolę pomocniczą, przedstawiając dialogi między bohaterami lub ich myśli. Ilustracje są kolorowe i przedstawiają różne sytuacje, w których odnajdują się bohaterowie, jak również ich wewnętrzny świat (mózg i serce bohaterki z autyzmem mają emocje i swoje myśli, a liczne znaki i emotikony wskazują na jej stan emocjonalny. W przypadku bohatera z mózgowym porażeniem dziecięcym, otoczenie, w którym się znajduje, jest przedstawione jako kosmos, a on sam jako astronauta). Inna sytuacja jest w przypadku *Gwiazdkozaura* i *Zimowej Czarownicy* oraz *Nadii – dziewczynki z Gracją*, w których jest dużo tekstu i mało ilustracji, które znajdują się na niektórych stronach i ilustrują sytuacje z tekstu, wzmacniając przekaz. Ilustracje są czarno-białe, bardzo dokładne i zawierają dużo szczegółów.

Bohaterowie z niepełnosprawnościami są przedstawieni w atrakcyjny sposób, czasami nawet komiczny (w przypadku Frankie, która odnajduje się w różnych codziennych sytuacjach jako nastolatka w szkole). Mają kochającą rodzinę, przyjaciół, życie społeczne i miłość.

Bohaterka z autyzmem wizualnie nie różni się od rówieśników. Jej niepełnosprawność ujawnia się w odmiennym sposobie postrzegania świata, mimo to jest wesola, bierze udział w życiu społecznym i rodzinnym, ma marzenia i cele. Bohaterowie z niepełnosprawnościami ruchowymi są również atrakcyjni fizycznie. Jedyne, co wskazuje na niepełnosprawność, to wózek inwalidzki lub kule, co nie przeszkadza im w braniu udziału w misji ratowania świata lub jeździe na koniu. Mały astronauta jest inny – różni się wyglądem od reszty dzieci rysami twarzy, wyrazem i budową ciała. Potrzebuje sprzętów do poruszania się, a jego wyjątkowość jest podkreślana. Ma kochającą rodzinę, a z czasem również wielu ludzi, którzy go dostrzegają, kochają i tęsknią za nim nie ze względu na jego wyjątkowe zdolności, ale dlatego, że jest częścią ich życia, nawet jeśli na krótki czas.

Podsumowując, ilustratorzy analizowanych książek stosują różne techniki i zabiegi ilustracyjne w książkach dla dzieci poświęconych niepełnosprawności, podobnie jak to wygląda ogólnie na rynku wydawniczym książki dla dzieci. Analizowane książki pod względem ilustracji są dostosowane do wieku i możliwości percepcyjnych czytelników (z większą lub mniejszą pomocą w interpretowaniu ilustracji przez dorosłych zależnie od etapu rozwoju dziecka i indywidualnych osobliwości. Szczególnie dotyczy to książek skierowanych do szerokiej grupy

odbiorczej 0–8 lat). W analizowanych książkach nie zauważono korelacji pomiędzy sposobem ilustrowania niepełnosprawności a wiekiem docelowej grupy odbiorczej.

Ilustratorzy w różny sposób podchodzą do sposobu obrazowania niepełnosprawności. Niepełnosprawność ruchowa najczęściej jest sugerowana poprzez wózek inwalidzki, na którym porusza się bohater lub poprzez kule, z których korzysta. Rozmiar, proporcje wózka w odniesieniu do bohatera, zastosowane kolory i stylizacja zależą od techniki i intencji autora/ilustratora. W przypadku zarówno niepełnosprawności ruchowej, jak i ciężkiej choroby lub niepełnosprawności intelektualnej bohater wizualnie nie różni się od otoczenia (wyjątkiem są bohaterowie z zespołem Downa, kiedy różnice są pokazane poprzez charakterystyczne dla choroby rysy twarzy). Przy ilustrowaniu niepełnosprawności intelektualnej artyści posługują się symbolami i odniesieniami do świata wewnętrznego bohatera (zwierzęta-symbole, emotikony, zmiany otoczenia, „ożywienie” i nadanie głosu przedmiotom lub organom bohatera), stosowane są również infografiki, łączące ilustracje z danymi, wyjaśniającymi istotę niepełnosprawności.

Z analizowanych książek wynika, że w przypadku ilustracji obrazującej niepełnosprawność intelektualną potrzebny jest tekst do zrozumienia, że czytelnik ma do czynienia z bohaterem z niepełnosprawnością, ponieważ ilustracje poza kontekstem tego nie sugerują. Może to wynikać z intencji autorów/ilustratorów do zniesienia piętna bycia „innym” z bohaterów, pokazania równości i obalenia funkcjonujących w społeczeństwie stereotypów związanych z niepełnosprawnością, jak również z trudności obrazowania niepełnosprawności intelektualnej.

Podsumowanie

W niniejszym artykule przeprowadzono analizę roli ilustracji w kontekście tematyki niepełnosprawności w literaturze dla dzieci. Badania skoncentrowały się na miejscu tych książek na rynku wydawniczym, sposobie ilustrowania niepełnosprawności, technikach i metodach wykorzystywanych przez ilustratorów oraz na zobrazowaniu niepełnosprawności intelektualnej w książkach dla dzieci. Przeprowadzone badania ujawniły, że książki poświęcone niepełnosprawności odgrywają znikomą rolę na rynku wydawniczym dla dzieci w Polsce, ich obecność wymaga dalszego rozwoju i większej reprezentacji.

Ilustracje niepełnosprawności w tych książkach okazały się skutecznym narzędziem komunikacji, pozwalając czytelnikom odkryć świat osób z niepełnosprawnościami oraz rozwijać empatię i akceptację heterogeniczności. Analiza technik i metod ilustrowania niepełnosprawności wykazała różnorodność podejść i środków artystycznych stosowanych przez ilustratorów, chociaż

pojawiają się również stereotypowe ujęcia niepełnosprawności (zwłaszcza niepełnosprawności ruchowej). Zastosowane przez ilustratorów strategie wizualne, takie jak użycie kolorów, perspektywy, gestów czy symboliki, pomagają „wytłumaczyć” najmłodszym skomplikowany temat niepełnosprawności szczególnie z medycznego punktu widzenia.

Ponadto, ilustracje niepełnosprawności mają znaczący wpływ, wspierając proces samoidentyfikacji, akceptacji niepełnosprawności oraz rozwijania empatii i zrozumienia dla innych, poprzez pokazanie bohaterów z niepełnosprawnościami w atrakcyjny sposób, prawie nie różniących się od rówieśników, w otoczeniu przyjaciół, rodziny, przeżywających niezwykle przygody.

W kontekście zobrazowania niepełnosprawności intelektualnej, analiza ilustracji wykazała, że ilustratorzy wykorzystują różnorodne strategie i elementy wizualne, aby ukazać tę formę niepełnosprawności. Poprzez subtelne odwołania do wyglądu, zachowania i interakcji bohaterów, ilustracje w książkach dla dzieci oddają specyfikę niepełnosprawności intelektualnej. Choć w przypadku tej formy niepełnosprawności „odczytanie” ilustracji, zrozumienie motywacji i intencji, które wpływają na zachowania bohaterów, wymaga kontekstu dostarczanego przez warstwę tekstową. To właśnie tekst uzupełnia i rozwija znaczenie ilustracji, pozwalając czytelnikom na głębsze zrozumienie niepełnosprawności intelektualnej i emocji, które są z nią związane.

Przeprowadzone badania nie tylko poszerzają wiedzę na temat roli ilustracji w książkach dla dzieci poświęconych niepełnosprawności, ale również podkreślają wagę tych publikacji w procesie edukacyjnym, społecznym i emocjonalnym dzieci.

Mimo ograniczeń metodologicznych badania wskazują na znaczenie ilustracji jako narzędzia komunikacji, rozwijania empatii i budowania akceptacji różnic, a także podkreślają potrzebę większej reprezentacji tematyki niepełnosprawności w literaturze dla dzieci. Przedstawione wnioski stanowią ważną wskazówkę dla ilustratorów, autorów, wydawców, pedagogów i rodziców, którzy angażują się w tworzenie i selekcjonowanie książek dla dzieci. Wyniki badań stanowią także punkt wyjścia dla dalszych badań i kontynuacji tematyki, włączając w to analizę nowszych publikacji oraz wpływu ilustracji na percepcję i doświadczenia czytelników.

Bibliografia

- Barnes, Colin & Mercer, Geof (2008). *Niepelnospprawność*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Centner-Guz, Małgorzata (2020). Potencjał edukacyjny książek obrazkowych na przykładzie realizacji warsztatów językowo-czytelniczych w ramach projektu „ZA PROGIEM” – wyprawy odkrywców. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 587(2), 64–80. DOI: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.8203>
- Dawidowicz-Chymkowska, Olga (2023). *Ruch Wydawniczy w Liczbach 2022. Książki*. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Definicja niepełnosprawności na podstawie materiałów ONZ we współpracy ze Stowarzyszeniem Przyjaciół Integracji* [online]. Pobrano 07 lutego 2022 r., z: <http://www.unic.un.org.pl/niepelnosprawnoscd/definicja.php>
- Dziennik Ustaw z 1997 r. nr 123, poz. 776, art. 1. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych.
- Fidowicz, Alicja (2016). Niepełnosprawność w polskiej literaturze dla dzieci XIX wieku. [online]. *Wielogłos Pismo Wydziału Polonistyki UJ* 4(30), 111–126. DOI: <https://doi.org/10.4467/2084395XWI.16.032.6860>
- Fidowicz, Alicja (2020). *Niepelnospprawność w polskiej literaturze XX i XXI wieku dla dzieci i młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Garbat, Marcin (2015). *Historia niepełnosprawności. Geneza i rozwój rehabilitacji, pomocy technicznych oraz wsparcia dla osób z niepełnosprawnościami*. Gdynia: Novae Res.
- Janicka, Małgorzata (2024). Dane demograficzne. Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych [online]. Pobrano 26 marca 2024 r., z: <https://niepelnosprawni.gov.pl/index.php?c=page&id=78>
- Jendrzewski, Rafał (b.d.). Ile jest osób z niepełnosprawnościami w Polsce? Gov.pl. [online]. Pobrano 26 marca 2024 r., z: <https://www.gov.pl/web/popcwsparcie/ile-jest-osob-z-niepelnosprawnościami-w-polsce>
- Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych z dnia 13.06.2013 r.
- Przybylski, Krzysztof (2010). Znaczenie terminu osoba niepełnosprawna – ku edukacyjnym i społecznym warunkom integracji osób niepełnosprawnych. *Niepelnospprawność*, 3, 141–147. Pobrano 4 lutego 2022 r., z: <https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Niepelnospprawnoscd/Niepelnospprawnoscd-r2010-t-n3/Niepelnospprawnoscd-r2010-t-n3-s141-147/Niepelnospprawnoscd-r2010-t-n3-s141-147.pdf>
- Słońska, Irena (1977). *Psychologiczne problemy ilustracji dla dzieci*. Wydanie II. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szyborski, Janusz & Jakóbiak, Krzysztof (Red.) (2008). *Zdrowie dzieci i młodzieży w Polsce*. Warszawa: Rzecznik Praw Obywatelskich przy współpracy Głównego Urzędu Statystycznego.
- Urząd Statystyczny w Krakowie (2022). Osoby niepełnosprawne w 2021 r. Główny Urząd Statystyczny [online]. Pobrano 26 marca 2024 r., z: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5487/26/3/1/osoby_niepelnosprawne_w_2021_r.pdf
- Walczak-Niewiadomska, Agata (2019). *Wczesna alfabetyzacja i jej miejsce w działalności bibliotek publicznych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wiercińska, Janina (1986). *Sztuka i książka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zabawa, Krystyna (2014). Ryzyko spotkania z Innym. W: Janus-Sitarz, A. Edukacja polonistyczna wobec Innego (s. 121–142). Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców prac naukowych UNIVERSITAS.

Illustrations in Polish children's books about disability – analysis of selected examples from 2018–2022

ABSTRACT: Disability is a difficult topic just like death, illness or war. According to the 2021 National Census of Population and Housing in Poland, people with disabilities make up more than 14% of Polish society. Unfortunately, children's books on disability still play a marginal role on the Polish publishing market.

The author focuses on analyzing the accessibility and popularity of children's books on disability in the Polish publishing market through a bibliographic method and content analysis, as well as on the role and importance of illustrations using selected examples from 2018–2022.

The research underlines the importance of illustration as a communication tool and the need for greater representation of disability themes in children's literature. The conclusions provide important insights for authors, publishers, educators and parents, as well as a starting point for further research into the impact of illustrations on readers' perceptions and the continuation of the subject matter in children's literature.

KEYWORDS: children literature, disability studies, illustration